

THEOLOGIA PRACTICA

Gáspár Ildikó*

Ökumené Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem

Farkas Jenőné Ravasz Piroska

Egy erdélyi esperesfeleség szolgálata
és naplójának tanúsága

A 20. századi erdélyi református lelkészfeleség szerepének egyik személyes forrása Farkas Jenőné Ravasz Piroska (1889–1976) kiadatlan naplója, amelyet a marosvásárhelyi református egyházmegyei levéltár őriz. Farkas Jenőné Ravasz Piroska hagyatéka a 20. századi erdélyi egodokumentumok sorába illeszkedik.¹ Mint kiadatlan napló nem csupán a makrotörténelmi események, a háború, a diktatúra és a kollektívizálás lenyomata, hanem a szubjektív megélés, a belső lelki tusakodás és a vallásos megküzdési stratégiák hiteles forrása is. Ha a naplót az egodokumentumok kutatásának módszertani szempontjából vizsgáljuk, lehetőségünk nyílik arra, hogy a korszak történetére ne csupán a hivatalos iratok alapján nyerjünk rálátást, hanem a megélt vallásosság és a hétköznapi tapasztalatok alapján is.

A tanulmányozott napló írása 1944. december 30-án kezdődik, és 1963-ig terjed, ám tartalmilag jóval szélesebb időhorizontot ölel fel. Ugyanis Ravasz Piroska az 1907-ben történt férjhezmenetelétől, a közös élet kezdetétől veszi sorra mindazt, amit a háború előtti évtizedekből megőrzendőnek tart. Az így kibontakozó szöveg tehát a 20. század egyik legmozgalmasabb fél évszázadát kíséri végig: magában foglalja a Trianon előtti és utáni évtizedek lelkészcsaládi életét, a két világháború közötti gyülekezeti és nőszövetségi szolgálatot, a második világháború utolsó hónapjait, a kommunista hatalomátvétel első éveit és az egyházi közeg

* Gáspár Ildikó (Erdőszentgyörgy, 1974) kántor és tanító, közel harminc éve lelkészfeleség, jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zeneművészeti Kara és Római Katolikus Teológia Kara által működtetett Ökumené Doktori Iskola hallgatója. Kutatásának középpontjában a lelkészfeleségek szerepei, szolgálati területei és a velük szemben megfogalmazott elvárások állnak. Különösen az foglalkoztatja, hogy a lelkészfeleségek miként kapcsolódnak be aktívan a gyülekezeti életbe, és hogyan formálják azt jelenlétükkel. E-mail címe: ildikogaspár74@yahoo.com.

¹ Farkas Jenőné Ravasz Piroska: *Napló. 1944–1963*. Kézirat. Az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltára, F18 (a Mester család hagyatéka). A továbbiakban: *Napló*. A *Napló*hoz mellékletként tartozik egy füzet (a továbbiakban *Napló/füzet*), amelyben a különféle nőszövetségi alkalmak beszédei, valamint a szeretetvendégséghez szükséges alapanyagok mennyiségére, adományokra, karácsony és más ünnepek alkalmával kiosztott csomagokra vonatkozó jegyzetek olvashatók. A füzet oldalai számozatlanok.

fokozatos ellehetetlenítésének időszakát. Kordokumentumként és egodokumentumként egyaránt értékes: a személyes és a közösségi dimenzió, a lelkész család hétköznapi és a társadalomban végbemenő változások folyamatosan átszövik egymást a feljegyzésekben.

Az egodokumentumok szerepe a 20. századi egyháztörténetben

A fogalmat Jacques Presser holland történész vezette be 1958-ban megjelent munkájában, majd elterjedt a többi tudományágban is.

„Jacques Presser az egodokumentum fogalmát azon történeti dokumentumok megjelölésére vezette be, amelyek egy egyénnek saját személyére, illetve életére, tapasztalataira vonatkozóan tárnak fel részleteket egy adott történelmi kor kontextusában, szándékosan vagy szándéktalanul.”²

Az egodokumentumoknak az az erőssége, hogy „tapinthatóvá” teszik a múltat: nem csupán a történelmi eseményeket írják le, hanem felevenítik az események személyes megélését is, vagyis hiteles képet nyújtanak arról, hogy az emberek miként érzékelték és értelmezték saját koruk valóságát, illetve hogy a múlt belső átélése miként formálta környezetüket és a saját életüket. Az egodokumentumok a közvetlen történelmi tapasztalatok írásos hagyatécai.

Ravasz Piroska kézírata, amint erre ő maga is utal, voltaképpen egy korábbi eseménytől, az 1907-ben történt férjhezmeneteltől folyamatosan vezetett feljegyzéssorozat újrakezdése, ugyanis az első, eredeti napló elveszett a második világháború zűrzavarában, és majd csak 1944. december 30-án, a háború utolsó hónapjaiban kezdte rekonstruálni mindazt, amit abból megőrzésre méltónak talált. Így a fennmaradt szöveg két különböző egységből áll: az első az 1907-től 1944-ig terjedő évtizedeket öleli fel, s tulajdonképpen az elveszett eredeti napló alapján emlékezetből újraírt és utólag rendezett feljegyzéseket tartalmazza; a második pedig az 1944. január 30-tól induló feljegyzések sora, amelyek már a közvetlenebb kortársnapló műfajához állnak közelebb, mivel itt jóval kisebb az események és a leírás közötti időbeli távolság.

Életrajzi adatok és történelmi háttér.

Az erdélyi református egyház és a lelkész családok sorsa a 20. század közepén

Ravasz Piroska naplójának első három oldalán közli életrajzi adatait. Paplányként született: édesapja, Ravasz János (1842–1928) Mezőkövesden (ma Székelykövesd), Mezőbándon, majd Nyárádszerezében szolgáló református lelkész volt, aki tizenhét esztendőn keresztül volt esperese az akkor még osztatlan marosi egy-

² Szokolszky Ágnes: Hasznos fogalom lehet-e az „ego dokumentum” fogalma a pszichológia számára? In: *Kultúra és Közösség* VI. folyam, XV. évf. (2024/2), 48–51.

házmegyének,³ édesanyja Gönczi Gizella (†1935), aki a *Református Szemle*-ben közölt gyászjelentő szerint „megboldogult mintája volt a csendes, munkás, hitben és szeretetben ékeskedő igazi papnénak”.⁴ A korszakra jellemző magas csecsemőhalandóság a Ravasz családot sem kerülte el. Megszületett gyermekeik közül négyen érték meg a felnőttkort: Piroska, Árpád, Gizi és Margit. Piroska Kolozsváron végezte a középiskolát. Öccse, Árpád későbbi pályája során főgimnáziumi tanárként szolgált Székelyudvarhelyen, majd Budapesten a Lónyai Utcai Református Főgimnáziumban tanított, ahol idővel az iskola igazgatója, később pedig tanterületi főigazgató lett. Nagyobbik húga, Gizi szintén lelkészfeleség lett. 1903-ban ment férjhez Kovács Lászlóhoz (1870–1957), aki akkor Koronkán szolgált lelkészként. Ravasz János halála után marosi esperesként folytatta tíz esztendőn át a családban szinte örökségként továbbadódó szolgálatot.⁵ Ravasz Piroska azt emeli ki kisebbik hűgáról, Margitról, hogy egész életét végigkísérte a betegeskedés. Szüleik halála után ő és Gizi gondoskodott róla. Természetes módon vállalták fel azt a gondoskodó-szolgáló szerepet és felelősséget, amely a családokban leginkább a nőkre hárult.

1907. február 19-én ment feleségül Farkas Jenő mezőfelei, majd udvarfalvi lelkészhez, aki később a marosi egyházmegye esperese lett. Ravasz László eskette össze őket, aki akkor még az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának tanára volt Kolozsváron (püspöki szolgálatát 1921-ben kezdte meg a Dunameléki Református Egyházkerületben). Az esketési ige – „a reménységben örvendezők, a háborúságban tűrők, a könyörgésben állhatatosak legyetek” (Róm 12,12) – egész életük mottójává lett.⁶ A napló soraiban Ravasz Piroska hálátelt szavakkal tekint vissza házasságkötésükre. A férjéről szóló szavai a feljegyzések egyik legszemélyesebb hangú részletét képezik:

„Ezt a lépést soha meg nem bántam. [...] Hű társat, megértő gyöngéd férjet, mindenben okos tanácsadót és betegségekben elmondhatatlan segítséget, gyöngéden féltő szeretetet találtam nála mindig.”

A férj alakja itt négyes szerepkörben rajzolódik ki a „mindig” határozó által hangsúlyozott tartós, kipróbált hűség jegyében: hű társ, megértő férj, okos tanácsadó és gondoskodó támasz.⁷

³ Ravasz János (1842–1928). In: *Református Szemle* 22. (1928/34), (542–544) 542.

⁴ Özv. Ravasz Jánosné szül. Gönczi Gizella... In: *Református Szemle* 28. (1935/18–19), 304.

⁵ Kovács László Edinburghban képezte tovább magát a nagyenyedi teológiai tanulmányai végeztével, majd nagyenyedi és szászbonyhai segédlelkészisége után lett Koronka lelkipásztora 1898-tól. 1926 végétől Désen volt lelkipásztor, két évizeden át a dési egyházmegye esperese, és 1948-ban vonult nyugdíjba. Kovács László (1870–1957). In: *Református Szemle* 50. (1957/10), 315.

⁶ *Napló*, 1–3.

⁷ Uo. 4.

A második világháború forгатagában elveszett korábbi naplójára mint „kedves könyv”-re emlékezik a fennmaradt napló első oldalain. A pótlás gondolatát éppen az elveszett kézirat miatti fájdalom érlelte meg, és 1944. december 30-án határozta el, hogy emlékezetére hagyatkozva „most sokkal rövidebben” próbálja rekonstruálni „az abban leírtakat”.⁸ Naplója első része tehát visszatekintő, amelyben az elmúlt harminchét év, közös élet eseményeit rögzítette, a gyermekek születését, tanulmányaik végzését, életük viszontagságait, a gyülekezeti szolgálat fordulatait, a két világháború közötti évtizedek családi és egyházi mindennapjait. A fennmaradt kézirat tehát kettős értelemben is a megőrzés dokumentuma: egyszerre rögzíti a háború és a kommunizmus alatti közvetlen tapasztalatokat és menti át az elveszett első napló tartalmából azt, ami fontosnak tartott.

A család életútját a 20. század első felének történelmi fordulatai határozták meg. Első gyermekük, Jenő 1908-ban született Nyárádszeredában, majd Károly (1910) és Piroška (1913) már Udvarfalván látta meg a napvilágot. Az első világháború kitörése (1916) menekülésre kényszerítette a családot: míg a lelkész férj és sógora a gyülekezetek mellett maradtak, a feleség Budapestre távozott gyermekeivel és idős szüleivel.

Néhány hónapnyi kényszerű távollét után visszatért férje mellé, hogy közösen vállalják a kisebbségi lét minden nehézségét. A gyermekek pályaválasztása a szülői hivatástudat továbbélését mutatja. Marosvásárhelyi tanulmányait követően mindkét fiú teológiát végzett, majd külföldi (franciaországi és svájci) tanulmányutakon képezte tovább magát. Jenő brassói segédlelkészként, később vallástanárként, majd a hitoktatás intézményes kiszorítását követően világi tanárként szolgált. Károly az ifjúsági pasztorációban jeleskedett Brassóban, majd az árapataki, később a lukailencfalvi gyülekezet megválasztott lelkipásztora lett.

A második bécsi döntés (1940) következtében a család földrajzilag elszakadt egymástól, kapcsolatukat csupán levelezés útján ápolhatták. Leányuk, Piroška Kolozsváron és Svájcban tanult, majd 1937-ben házasságot kötött Mester István lelkésszel, így ő is a lelkészcsaládi hagyományt folytatta. A napló tanúsága szerint a fiatalok gyakran váltak egyházellenes atrocitások áldozataivá, ami komoly pszichés megterhelést jelentett számukra.

A napló által átfogott közel két évtized az Erdélyi Református Egyházkerület egyik legsúlyosabb történeti korszaka. Ahhoz, hogy Ravasz Piroška feljegyzéseit megfelelő összefüggésben olvashassuk, röviden fel kell vázolnunk azt a tágabb keretet, amelyben egy lelkész család mindennapjai 1944 és 1963 között zajlottak. A korszak három, egymásra torlódó megrázkódtatást hozott: a második világhá-

⁸ *Napló*, 1. (Bevezető).

ború frontjának átvonulását, a kommunista hatalomátvételt, majd a társadalom szovjet mintájú átszervezését, benne a kollektivizálással. Mindhárom esemény közvetlenül érintette a lelkész családok egzisztenciáját, társadalmi helyzetét és lelki erőforrásait. A korszak meghatározó vonása volt, hogy a magyar kisebbséget és annak történelmi egyházait egyidejűleg sújtotta a kommunista hatalomátvétel, az ateista ideológia államosító intézkedéssorozata és a magyar nyelvű intézményi élet fokozatos visszaszorítása. Mindezt azonban egy már korábban is rendkívüli terheket hordozó egyház élte meg. 1931-ben Makkai Sándor püspök így foglalta össze azt a szerepet, amelyet a magyar közösség az erdélyi református egyházra rótt:

„Minden nemzeti, szociális, kulturális, sőt gazdasági probléma szétszakított és összekuszált folyondárszála erre az egyetlen, szintén megrendült oszlopra kapaszkodhatott fel és tapadt rá, – s az egyház előtt az a követelés állott, hogy ő legyen a nemzeti élet, szociális rend, a magyar kultúra és a magyar egzisztencia fenntartója, biztosítója és védelmezője. *Az erdélyi református problémát* ez a helyzet és ez a követelés határozta meg minden részletében.”⁹

Ez a teher 1944 után csak nehezedett.

Az 1944. őszi hónapok az erdélyi magyarság és a református közösség kollektív emlékezetében külön korszakhatárt képeznek. A második bécsi döntés (1940) nyomán Észak-Erdély négy évig magyar fennhatóság alatt állt; ennek lezárása 1944 augusztusában, Románia átállásával vette kezdetét. A szovjet és román csapatok előrenyomulása szeptember–október folyamán napról napra változtatta a települések helyzetét. A front áthaladása nem egyetlen, jól körülhatárolható eseményként élhető meg: hetekig tartó bizonytalanságot, ismételt hatalomváltást és a hadi cselekmények közvetlen közelségét jelentette. A falvak lakossága az egymást váltó hadseregek átvonulásával, beszállásolásaival, rekvirálásaival és gyakran erőszakos cselekményeivel szembesült. A lelkész családok – akik a falu szellemi és lelki központjához tartoztak – ezekben a hetekben különösen kitett helyzetbe kerültek.¹⁰

Az 1944 szeptemberében kelt pásztorlevelében az erdélyi református egyház püspöke, Vásárhelyi János az itthonmaradás, a megmaradás mellett foglalt állást, és ezzel a felszólítással fordult a lelkészekhez:

„Bármely sorsot mér is ránk Isten bölcsessége – olvassuk pásztorlevelében –, vigyázzunk arra, hogy népünk becsületét minden körülmények között megőrizzük. [...] Lelkipásztor Testvéreim! Ha valamikor, akkor most vigyázzunk arra mindnyájan, hogy igazi őrállói legyünk népünknek! Töltse be szívünket az apostol

⁹ Makkai Sándor: Erdélyi református problémák. In: *Protestáns Szemle* 40 (1931/1), (357–374) 357.

¹⁰ Mindezt a napló bejegyzései is igazolják. Ld. *Napló*, 27–66.

tanácsa: »Ne dobjátok el bizodalmatokat, melynek nagy jutalma van!« (Református Szemle] 1944, 389, 391.).¹¹

A háborút követő években azonban megértésre intett azok irányában is, akiket a körülmények távozásra kényszerítettek:

„Ne kovácsoljon senki magának érdemet abból, hogy helyén tudott maradni [...]; és és ne ítéljük el azokat, akiket a külső körülmények eltávozásra kényszerítettek! (Református Szemle] 1945, 14.).¹²

A kultusztörvény megjelenése után az országban működő történelmi egyházak vezetői 1949. június 23-án közös határozatot írtak alá, amelyben tudomásul vették az oktatás laicizálását, valamint azt, hogy az állam magára vette az öregek, árva, betegek felőli gondoskodás társadalmi feladatát. Az aláírástól egyedül a római katolikus egyház zárkózott el, amelynek püspökét, Márton Áront 1949 nyarán letartóztatták. A román állam elfogadta a református egyház 1949-ben összeállított *Statútumát*, és megkövetelte, hogy a két egyházkerület elnevezésében ne az erdélyi, illetve a királyhágómelléki régió, hanem a kolozsvári, illetve nagyváradi helymeghatározások álljanak jelzőként – tehát csak a kolozsvári és a nagyváradi elnevezést engedélyezte, ezzel városhoz, és nem régióhoz kötve azokat.¹³

Az 1950-es években a református egyház mint intézmény fokozatosan elindult a megalkuvás és a behódolás felé: tudomásul vette, hogy kulákok nem lehetnek presbiterek, és nem viselhetnek más egyházi tisztségeket, mezőgazdasági felhívásokkal ösztönözte híveit a munkára, és bekapcsolódott a békemozgalomba. Az állambiztonság következetes behálózási kísérlete pedig egy félelemmel és bizalmatlansággal telített légkört teremtett. A magyar református egyházban fokozatosan elindult a kontraszelekció: a vezető helyekre azok kerültek, akik jobban tudtak „helyezkedni”, és a személyek kiválasztásánál a döntő kritérium nem a teológiai felkészültség, a pásztori hűség vagy az egyházkormányzói adottság volt, hanem a helyi hatóságokhoz való viszonyulás.¹⁴

A kommunista hatalomátvétel nemcsak intézményi szinten sújtotta az egyházat, hanem közvetlen anyagi és egzisztenciális csapást mért a lelkész családokra is. Farkas Jenő és Ravasz Piroška sorsa e folyamat szemléletes példája: a kollektivizálás és a vagyonelkobzások hulláma őket sem kímélte. Az *Erdélyi Napló* 1992-

¹¹ Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*. A Magyarorsággal kapcsolatos Könyvtár VI. Magyarorsággal kapcsolatos Intézet, Budapest 1990, 70.

¹² Uo. Ld. még Jakab Attila: *A protestáns Erdély. Az erdélyi magyar protestáns egyházak és vallási közösségek társadalmi szerepe*. Műhelytanulmány 11. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest 2005, 21.

¹³ Jakab Attila: *i. m.* 232–233. Tőkés István: *i. m.* 76–80.

¹⁴ Jakab Attila: *i. m.* 24.

ben idézte fel az 1950-es évek udvarfalvi eseményeit, és név szerint rögzíti, hogy Farkas Jenő református esperest és feleségét mindenüktől megfosztották. Amit Ravasz Piroska a naplóban belülről, a hit és a vállalt sors nyelvén rögzített, azt ez a külső forrás hideg tényyszerűséggel erősíti meg: a köztiszteletnek örvendő, évtizedeken át hűségesen szolgáló lelkész család sem kerülhette el azt a sorsot, amelyet a rendszer a számára osztályidegennek minősített személyeknek szánt.¹⁵

Az 1956-os magyarországi forradalom utórezgései Romániában is jelentős üldözési hullámot váltottak ki: a hatóságok minden olyan magyar értelmiségit, köztük lelkészeket és teológiai tanárokat gyanúba fogtak, akik a magyarországi eseményekkel akár csak rokonszenvet tanúsítottak. 1957 januárjában az egész romániai magyarságra kiterjesztették a revizionizmus vádját, és számos magyarellenes intézkedést foganatosítottak. Ekkor kezdték meg a magyar tannyelvű iskolák egyesítését román tanintézetekkel.

Ebben a tágabb történeti keretben különös jelentőséget kap a lelkészfeleség alakja. Míg a lelkész nyilvános, intézményesen rögzített szerepet töltött be, addig felesége gyakran a háttérből, informális módon tartotta össze a családot és a gyülekezeti közösséget. A háborús és diktatórikus körülmények között éppen ez az informális, intézményen kívüli jelenlét vált a közösségi túlélés egyik csendes, de meghatározó tényezőjévé: a lelkészfeleség viselte a mindennapok terhének jelentős részét, s eközben a család lelki egyensúlyának őrzője is volt. Ravasz Piroska naplója pontosan ezt a kettős terhet és rejtett szerepet teszi láthatóvá.

A napló nem a korszak intézménytörténetét rögzíti, hanem annak megélt, mindennapi dimenzióját: azt, hogy egy esperesfeleség hogyan élte túl lelkileg is az ott-hon, a vagyon és a társadalmi státusz fokozatos elvesztését. A következőben ezt a megélt tapasztalatot előbb a lelkészfeleség egyházi szerepkörei felől, majd pszichológiai szempontból vizsgálom meg.

A lelkészfeleség-szerep megélése a háború és az üldöztetés közepette

A napló legintenzívebb lapjai a háborús évekhez kötődnek: a döntések, a veszteségek és a hit próbái napról napra nyomon követhetők bennük. A napló egész terjedelmében, vagyis az első világháborús emlékektől a kommunista évtizedekig

¹⁵ Tófalvi Zoltán *A történelmi igazságtétel kezdete* című cikkére, amely az *Erdélyi Napló*, 1992. május 14-i 19. számának 6. oldalán jelent meg, Székely György reagált a *Horror anno 1950* című írásában, és ezt írta Farkas Jenő esperesről: „Farkas Jenő református esperest és feleségét, Ravasz Piroskát szintén megfosztották mindenüktől. Több mint negyvenévi áldásos tevékenység után egy székéren elférő apró ingóságukkal távoztak onnan, ahol az esperes iskolát, tanítói lakást és parókiát építtetett, ellátta gyógyszerrel a rászorulókat, saját kocsijával szállította a betegeket orvos barátaihoz. [...] Addig kereste hívei javát, míg azok hálából koldusbotra juttatták.” Székely György: *Horror anno 1950*. In: *Erdélyi Napló*, Új sorozat (48), II. (1992/30), 6.

nem pusztán krónika, hanem a lelkeszeleség döntéseinek, belső tusakodásának és spirituális erőforrásainak részletes és hiteles lenyomata. Amikor a hatóságok és a józan ész egyaránt a menekülést szorgalmazta, Ravasz Piroska a férje és a gyülekezetben maradás mellett döntött. A döntés nem érzelmi impulzus volt, hanem – saját feljegyzése szerint – Isten igéjének útmutatása alapján született: a lelkipásztor és felesége nem hagyhatja el a nyáját. Ez az elv azonban nem magától értetődő módon, hanem hosszú lelki tusakodás révén szilárdult meg bennük. Mire a hívek nagy része elhagyta a falut, és a szomszédos Pókakeresztúrra menekült, ők már napok óta imádkoztak: jelt kértek Istentől, hogy maradjanak-e, vagy induljanak. A körülöttük zajló bomlás, az elhagyott házak, az elmenők sürgetése, a front közeledtének hírei mind az indulás mellett szóltak. Ravasz Piroska pár nappal korábban átment a szomszédos faluba, férje később csatlakozott hozzá. 1944. szeptember 24-én Farkas Jenő még egyszer visszament a faluba, hogy utoljára szolgáljon a templomban. A szomorúság, amellyel ezt leírja, nemcsak a megszeppent gyülekezet látványából fakadt, hanem amiatt is, hogy otthon maradt tárgyaik, gabonájuk időközben szétosztásra került. A maradás tehát nemcsak lelki döntés volt, hanem anyagi veszteséggel is járt, de mindezt a napló nem panaszként, hanem a vállalt út részeként rögzíti.¹⁶

A háborús napok gyülekezeti jelenlétének leírása több ponton is megmutatja a lelkeszeleség által betöltött szerepet a közösség életében. Miközben férje rendszeresen visszajárt Udvarfalvára ígét hirdetni, addig Ravasz Piroska a pókakeresztúri óvóhelyen imádkozott, vigasztalt. Ő volt az óvóhelyen összegyűlt asszonyok és idősek lelki támasza. A napló tanúsága szerint ő maga is prédikált és bátorított, de nem szószékről, hanem közvetlen jelenlétével, imáival és szavaival.¹⁷ Ez a fajta „rejtett prófétikus szolgálat” pontosan az a láthatatlan, mégis meghatározó lelki hatás, amely a Debóra-működésmintázathoz¹⁸ kapcsolódik.

Különösen figyelemre méltó Ravasz Piroska magatartása az anyagi veszteségek és az erőszakos elvétel pillanataiban. Amikor arról ír, hogy otthonukat feldúlták, javaikat széthordták, majd a kollektivizálás során egyetlen szekéren elférő holmijukkal kellett elhagyniuk azt a helyet, ahol negyven esztendőn át végezték közö szolgálatukat, s ahol férje iskolát, parókiát, tanítói lakokat épített, betegeket látott el és szállított orvoshoz, naplója nem a keserűségről szól, hanem a hálaadásról. Ez nem naivitás vagy a valóságérzékelés hiánya, ugyanis a napló részletesen és világosan rögzíti a sérelmet és a fájdalmat. A lelki egyensúly forrása itt is az Isten gondviselésébe vetett tudatos bizalom, amelyet így fogalmaz meg: „...nem

¹⁶ *Napló*, 27–31., 35–36.

¹⁷ Uo. 31.

¹⁸ Ld. Gáspár Ildikó: Elhívás és működésmintázat. Bibliai nőalakok tipológiai vizsgálata a lelkeszeleség szerepének értelmezésében. In: *Református Szemle* 119. (2026/2), (138–150) 144.

is lehetne kibírni ezeket, ha nem tehetnők le minden pillanatban hittel, bizalommal a leghűségesebb, legáldottabb kezekbe.”¹⁹

Közösségi szerepvállalás a nőszövetségtől az esperesfeleségi hivatásig

Ravasz Piroska egyházi szerepvállalása nem merült ki a passzív háttérszolgálatban. Naplójából kitűnik, hogy már a nőszövetség megalakulása előtt is végezte azt a munkát, amely később intézményes keretek között folyt, hivatalos formában. Az 1930. május 21-én *Mi mindnyájan építők vagyunk a lélek házának építésében* címmel tartott beszédet a papnéc, tanítónéc és tanítónők számára szervezett konferencián. Ebben foglalta össze azt a teológiai önértelmezést, amely meghatározta egész szolgálatát: a nő egyházi jelenléte nem díszítőelem, hanem aktív építő funkció.²⁰

Esperesfeleséggént rendszeresen tartott közgyűléseket, melyeket beszéddel nyitott meg. Ezeket a nyitóbeszégeket le is jegyezte. Az 1933 februárjában tartott udvarfalvi közgyűlésen elmondott értékelő szavai jól tükrözik azt a lelkületet, azt az egyéni teljesítményt relativizáló, Istenre mutató szemléletmódot, amely a prófétikus és a tanúságtevő tipológiáival rokonítható:²¹ „Munkánk, életünk a »mindenre van erőm a Krisztusban« vezérigé szerint zajlik.”²² Hangsúlyozza az alázatosságot mint a gyülekezeti nőszolgálat alapmagatartását:

„Ha lelki életünk vezetését, irányítását egészen Istenre bízuk, akkor gyakorlati munkásságunk úgy a családban, mint nőszövetségünkben áldott és eredményes lesz.”²³

Az 1945. végi marosvásárhelyi nőszövetségi találkozón – a háború pusztítása után, a kisebbségi lét új kihívásai előtt – Ravasz Piroska bátorító szavai összefoglalják mindazt, amit ő maga is megélt:

„Alázattal határoztuk el, hogy mélységes bűnbánattal, nagy megalázkodással, de erős, bizakodó hittel, és az eddiginél fokozottabb lelki és testi munkával indulunk el ezen az úton, mely bár nagyon megalázó és tövises lesz, de tudjuk, hogy Jézusunkkal – az Ő szeretetével, az Ő örömmüzenetével – mi asszonyok is fáklavivői lehetünk szegény népünknek.”²⁴

¹⁹ *Napló*, 156.

²⁰ *Napló/füzet*.

²¹ Gáspár Ildikó: *i. m.* 144., 146–147.

²² Ld. a *Napló/füzet* feljegyzéseit az 1933 februárjában tartott udvarfalvi nőszövetségi közgyűlésről.

²³ Uo.

²⁴ *Napló*, 126.

Pasztorálpszichológiai aspektusok

Ravasz Piroška naplója nemcsak egyháztörténeti és teológiai, hanem pasztorálpszichológiai forrásként is olvasható. A szöveg lehetőséget ad arra, hogy egy konkrét életsorson keresztül vizsgáljuk a trauma feldolgozásának, a veszteség gyászolásának és a vallásos megküzdésnek a folyamatait. A pasztorálpszichológia éppen ezt a metszéspontot kutatja: miként járul hozzá a hit és a hitbeli közösség a megrázó élethelyzetek feldolgozásához, és hogyan válik a vallásos meggyőződés a lelki stabilitás erőforrásává. A következőkben két szempontot emelek ki: előbb a trauma, a veszteség és a megküzdés mintázatait, majd a hit szerepét a rezilienciában és a poszttraumás növekedésben.

Trauma, veszteség és megküzdés a napló tükrében

A napló által átfogott esztendőik pszichológiai értelemben a halmozódó traumák időszaka. A front átvonulása és a közvetlen életveszély, az otthon feldúlása, a vagyon elvétele, a társadalmi státusz összeomlása, a gyermekekért való szüntelen aggodás és a politikai üldöztetés nem egyszeri és lezárható események sora, hanem tartós, egymásra rakódó stresszfolyamatok.

A traumakutatás különbséget tesz az egyszeri, akut trauma és a tartósan fennálló, ismétlődő megterhelés között. Judith Lewis Herman szerint a hosszan tartó, ismételt traumának kitett emberek esetében a poszttraumás stressznek olyan alattomos és progresszív formája alakul ki, amely a teljes személyiséget eluralja és aláássa: míg az egyszeri, akut trauma áldozata az esemény után úgy érzi, hogy elveszítette korábbi önmagát, addig a krónikus trauma áldozatának olyan érzése lehet, hogy visszavonhatatlanul megváltozott, vagy akár elveszítheti azt az érzést is, hogy egyáltalán van énje.²⁵ Ravasz Piroška élettörténete ez utóbbi mintázatba illeszkedik: nem egyetlen katasztrofális eseményről, hanem évtizedeken át halmozódó megrázkódtatások sorozatáról van szó: a nemzeti identitás megrendülésétől, trianoni döntéstől és az azt követő újbóli kisebbségi létbe kerüléstől, majd a háborún, a menekülésen, a gyermekektől való elszakadáson át az ismétlődő anyagi és jogfosztásokig. Ravasz Piroška naplóvezetése az emlékezés és az igazság kimondása szempontjából is figyelemre méltó: feljegyzései egyfajta tanúságtételek is, amelyekben a megélt veszteségek nem elfojtásra, hanem rögzítésre és értelmezésre kerülnek.

Judith Lewis Herman szerint a traumatikus események gyakran megszakítják a közösség és az egyén közötti kapcsolatot, ami hitbeli válsághoz vezethet. A háborúk és katasztrófák utóhatását vizsgáló Robert Jay Lifton (1926–2025) amerikai pszichológus gyakori reakcióként jegyezte fel a közösség iránt érzett nagy fokú

²⁵ Herman, Judith Lewis: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Ford. Kuszing Gábor, Kulcsár Zsuzsanna. Tűz-hely Könyvek 1. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület, Budapest 2003, 109.

bizalmatlanságot és a „hamis” világ érzését, egy vietnámi veterán szavaival azt az „élményt”, amikor még a lelkipásztor sem tud választ adni a szenvedés kérdésére, és ez a magára hagyatottság tovább mélyíti a hitvesztést.²⁶ Ezzel szemben Ravasz Piroska naplója éppen az ellenkező mintázatot mutatja. Nála a traumatikus események, a front átvonulása, a vagyonvesztés, a gyermekektől való elszakadás nem függesztik fel, hanem elmélyítik a közösséghez és Istenhez való kapcsolódást. Esetében a lelkészi hivatás, a gyülekezeti közösség és a hitélet nem külső, megrendült keretként jelenik meg, hanem éppen az a belső struktúra, amely folyamatosan fenntartja a kapcsolódást. Ez a különbség nem azt jelenti, hogy Judith Lewis Herman elmélete téves volna, hiszen ő elsősorban olyan túlélőket vizsgált, akiknél a trauma forrása maga a közösség, családon belüli erőszak, háborús bűnök, illetve a közösség hallgatása, cinkossága volt. Ravasz Piroska esetében nem a közösség, vagyis a gyülekezet, a lelkész család, a hitközösség okozza a traumát. Ugyanis a közösség társa maradt a trauma átélésében, ami alapvetően más kimenetelt eredményezett.

Judith Lewis Herman értelmezésében az értelmes világba vetett hit visszaszerzésének az az előfeltétele, hogy a túlélő meg tudja osztani traumatikus élményeit másokkal, és hogy a tágabb közösség is reagáljon ezekre. Az elismerés és a jóvátétel azok a mozzanatok, amelyek helyreállítják a megbomlott kapcsolatot, és újjáépítik a túlélő rend- és igazságérzetét.²⁷ Ravasz Piroska naplója azt mutatja, hogy ez a közösségi megosztás folyamatosan, már a trauma átélésével egyidejűleg jelen volt: az óvóhelyen együtt imádkoztak, vigasztalták egymást, a gyülekezet és a hitközösség pedig nem kívülálló, néma tanúként, hanem a szenvedésben osztozó társaként volt jelen. Ez magyarázza, hogy nála miért nem következett be a Judith Lewis Herman által leírt megszakadás, vagyis a közösségtől való elszigetelődés és az abból fakadó hitvesztés: a kapcsolódás nem utólag állt helyre, hanem folyamatosan fennmaradt.

Ez a folytonosság azonban nem jelenti azt, hogy a napló megszépítené vagy elfedné a szenvedést. Éppen ellenkezőleg: a forrás pasztorálpszichológiai értéke abban áll, hogy nem hallgatja el a fájdalmat. A szöveg részletesen rögzíti a sérelmet, a veszteség konkrét mozzanatait és az aggodalom terhét; nem idealizált, nem fest fájdalommentes képet, hanem egyszerre dokumentálja a szenvedés és a feldolgozás munkáját. Ez a kettősség teszi a forrást hitelessé. A hálaadó megfogalmazások nem a valóság tagadásából, hanem annak tudatos átkeretezéséből fakadnak. A trauma jelen van a szövegben, de ott van mellette a feldolgozás kísérlete is.

A naplóban megfigyelhető megküzdési mintázat döntően a vallásos megküzdés kategóriájába tartozik. Kenneth Pargament és munkatársai kutatásai nyomán a valláslélektan különféle vallásos megküzdési stílusokat különböztet meg asze-

²⁶ Herman, Judith Lewis: *i. m.* 74.

²⁷ Uo. 91.

rint, hogy az ember miként osztja meg a felelősséget, illetve a kontrollt önmaga és Isten között, és *önirányított*, *átruházó* és *kollaboratív* stílusokat azonosított.²⁸ Egy 586 fős, gyülekezeti tagokból álló mintán végzett empirikus vizsgálatuk szerint az Istennel mint támogató partnerrel való kapcsolat élménye, amely érzelmi és problémamegoldó dimenziókat egyaránt magában foglal, a pozitív megküzdési kimenetek egyik legerősebb előrejelzője volt. Ezzel szemben az önirányított stílus, amelyben az egyén tudatosan minimalizálja Isten szerepét, nem mutatott összefüggést a kedvező kimenetekkel.²⁹

Ravasz Piroška naplója kifejezetten az együttműködő, Istennel partnerként megélt megküzdési mintázatot tükrözi: nem passzívan vár Isten beavatkozására, és nem is kizárólag saját erejére támaszkodik, hanem folyamatos párbeszédben, imádságban, jelkézésben áll Istennel, ahogyan azt a szeptember 24-i visszatérés előtti döntéshelyzetben is láttuk, amikor jelt kértek Istentől, hogy maradjanak-e, vagy pedig induljanak. Helyzetére az átengedő-bizalmi stílus jellemző, amelyben a fel nem oldható helyzeteket tudatosan Isten kezébe helyezi. Ez utóbbit a „leg-hűségesebb, legáldottabb kezek” visszatérő képe fejezi ki: a meg nem változtatható terheket tudatosan át kell adni Istennek.

Judith Lewis Herman szerint a felépülés legfontosabb alapelve: a túlélő belső megerősítése. Ugyanis a pszichés trauma legmeghatározóbb élménye a kiszolgáltatottság és a másoktól való elszakadás. Ezért a gyógyulás a túlélő belső megerősítésén és új emberi kötődéseinek kialakításán alapul, ez pedig csakis az emberi kapcsolatok kontextusában történhet meg, elszigeteltségben sosem. A túlélő a többi emberrel újraalakított kapcsolataiban állíthatja helyre azokat a pszichés, bizalommal, autonómiával, kezdeményezőkésséggel, kompetenciával, identitással és intimitással kapcsolatos alapvető készségeket, amelyek a trauma következtében sérültek meg.³⁰ Ravasz Piroška élettörténete ezt az elméleti tételt illusztrálja erőteljesen, méghozzá fordított előjellel: nála ezek a kapcsolati készségek nem a trauma után, helyreállítás formájában jelennek meg, hanem fennmaradnak a trauma teljes ideje alatt folyamatosan. Ez magyarázza azt, amit fentebb már kiemeltünk, hogy tudniillik nála miért nem következett be a Judith Lewis Herman által leírt megszakadás, a közösségtől való elszigetelődés és az abból fakadó hitvesztés: nála a kapcsolódás nem utólag állt helyre, hanem folyamatosan fennmaradt.

²⁸ Pargament, Kenneth I. – Kennell, Joseph – Hathaway, William – Grevengeod Nancy – Newman, Jon – Jones, Wendy: Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping. In: *Journal for the Scientific Study of Religion* 27 (1988/1), 90–104.

²⁹ Pargament, Kenneth I. – Ensing, David S. – Falgout, Kathryn – Olsen, Hannah – Reilly, Barbara – Haitsma, Kimberly van – Warren, Richard: God Help Me: (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events. In: *American Journal of Community Psychology* 18 (1990/6), (793–824), 814.

³⁰ Herman, Judith Lewis: i. m. 163.

A naplóban visszatérő hálaadás pszichológiai szempontból nem a valóság elhárítása, hanem a veszteség olyan értelemadó átkeretezése, amelyet a gondviselésbe vetett bizalom tesz lehetővé, de anélkül, hogy a veszteség ténye háttérbe szorulna. A pozitív átértékelés a megküzdés egyik leghatékonyabb formája, amennyiben nem a fájdalom elfojtását szolgálja, hanem új jelentéskeretbe helyezi azt. Ravasz Piroska esetében ez a jelentéskeret teológiai természetű: a szenvedés nem értelmetlen csapás, hanem olyan út, amelyen a gondviselő Isten kíséri a szenvedőt. Ez nem teszi kisebbé a fájdalmat, de elviselhetővé és hordozhatóvá teszi azt.

A fentiek tükrében úgy vélem, hogy a napló a megküzdés, az utólag rendezett, nyelvileg és teológiailag átformált változatát mutatja. A szöveg nem a nyers tapasztalatok közvetlen lenyomata, hanem annak feldolgozott és megformált változata, és úgy gondolom, a hálaadás retorikáját is a megküzdés eszközének tekinthetjük. Ez nem csökkenti a forrás értékét, hanem arra figyelmeztet, hogy a hit általi stabilitás a naplóban egyszerre leírt és előállított valóság: az írás aktusa maga is része a megküzdésnek, és úgy látom, hogy ebben az értelemben a naplóírás terápiás funkciót is betölthetett, vagyis a sorozatosan átélt megrázkódtatások lejegyzése a feldolgozás egyik formája lehetett Ravasz Piroska számára is.

Ezt a megküzdési értelmezést erősíti meg a fennmaradt napló keletkezéstörténete is. A férjhezmenetelétől folyamatosan vezetett első könyv elveszett a második világháború zűrzavarában, és Ravasz Piroska éppen a háború legválságosabb szakaszában, 1944. december 30-án határozta el, hogy úgy kezdi újra az események feljegyzését, hogy rekonstruálja az elveszett könyv tartalmát is. Ez a kollektív és személyes katasztrófa kellős közepén újrakezdett naplóírás nem mellékes mozzanat pasztorálpszichológiai szempontból: az emlékezeti rekonstrukció és maga a folytatás gesztusa is a megküzdés és a reziliencia konkrét formája. Az, hogy valaki éppen a legkilátástalanabb hetekben fog újra tollat azért, hogy megörökítse a múltat, és továbbvigye a feljegyzést, a folytonosság akarásáról és a jelentésadás iránti igényről tanúskodik. Ebben az értelemben a naplóírás mint cselekvés nem pusztán az események utólagos rögzítése, hanem a lelki tartás aktív gyakorlása.

A hit mint a reziliencia és a poszttraumás növekedés forrása

Farkas Jenőné Ravasz Piroska élettörténete azt is tükrözi, hogy a lelkészfelelőség szerepének hiteles betöltése nem csupán kedvező vagy könnyebb életkörülmények között lehetséges. A háború, az anyagi veszteség, a politikai üldöztetés és a gyermekeiért való aggodás súlyos és tartós terhet rótt rá, és a napló nem akarja elfedni ezt. Ami azonban a feljegyzésekben végig megmarad, és ami az utókor számára is értékelhető, az a hit stabilitása: az a képesség, hogy az ember a legnehezebb körülmények között is megtalálja a hálaadás tárgyát, és Isten kezébe tudja helyezni azt is, amit nem ért. Pszichológiai nyelven ezt a tartást nevezzük rezilienciának.

A reziliencia fogalma a pszichológiában nem azt jelenti, hogy az ember érzéketlen a megrázkódtatásokra, vagy hogy nem érintik a traumák. Éppen ellenkezőleg: a reziliencia annak a képessége, hogy a személy a folyamatos megterhelések közepette is megőrizi működőképességét és kapcsolatait.³¹ Nem arról van szó, hogy a reziliens ember nem szenvedne, hanem arról, hogy a szenvedés közepette is megőrizi a belső irányultságát: tudja, hogy mi felé tart, és hogy mibe kapaszkodhat. A reziliencia nem rögzített, veleszületett személyiségvonás, hanem olyan kapacitás, amely tapasztalatok, kapcsolatok és gyakorlatok révén formálódik. Bakk-Miklósi Kinga és Hézszer Gábor megfogalmazásában

„[...] a krízis az embert *teljes* identitásában támadja meg, pszichikailag, testileg, emocionálisan, szociális kapcsolatrendszerében, ember-, világ- és istenképében egyaránt, és az egzisztenciális feszültség, a félelem, a pánik és a kilátástalanság érzetét válthatja ki”.³²

Ezek a dimenziók egyszerre sérültek Ravasz Piroska életében: a trianoni döntés, majd a második világháború utáni újabb kisebbségbe kerülés a nemzeti identitást rendítette meg; a faluból való menekülés, a gyermekek külföldre kerülése, az anyagi javak elvesztése, az éhség, az államosítás és a rágalmozások együttesen zúdultak rá évtizedeken át. Ennek ellenére szinte nincs olyan oldala a naplónak, ahol ne fejezné ki háláját Isten gondviseléséért.

Ezt a tartást nem egyetlen válsághelyzetben szerezte meg. A spirituális ív egyseges és folyamatos: az esketési ígétől („a reménységben örvendezők, a háborúságban tűrők, a könyörgésben állhatatosak legyenek” – Róm 12,12) a nőszövetségi szolgálat vezérigéjéig („mindenre van erőm a Krisztusban” – Fil 4,13) terjedő bibliai horizont az évtizedeken át gyakorolt hitéleti rutin eredménye. Naplójának 24. oldalán vall a Pilder Mária hatására bekövetkezett megtéréséről, és hálával nyugtázza, hogy Isten mindig rendelt mellé igazhitű munkatársakat, diakonisszákat, bibliaolvasó nőtestvéreket. Ebben a folyamatban az imádkozás központi szerepet tölt be. Bakk-Miklósi Kinga és Hézszer Gábor megközelítésében az imádkozás olyan Istentől védett, szabad teret biztosít, amelyben az ember önmaga mélységeivel is találkozik, és tudatosítja azokat az erőforrásokat, amelyekkel teremtettségénél és megváltottságánál fogva rendelkezik.³³ Ravasz Piroska imádságos élete pontosan ezt mutatja: az óvóhelyen is rendszeresen imádkoztak hangosan, ígét olvastak, és vigasztalták a gyengébbeket. Saját szavaival: „Én magamon

³¹ Donders, Ch. Paul: *Reziliencia. Hogyan fejlesszük lelki ellenálló képességünket, és előzzük meg a kitégést?* Ford. Gulyás Melinda. Harmat Kiadó, Budapest 2020, 19.

³² Bakk-Miklósi Kinga – Hézszer Gábor: *Pasztorálpszichológia. Rendszerszemléletű alapok és gyakorlati szempontok segítőknél.* Kálvin Kiadó – Exit Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár 2023, 368.

³³ Uo. 554.

bámultam, hogy milyen csodálatosan viseltem ezeket a nehéz napokat. Igazán minden reggel megújult rajtam Isten nagy irgalma.”³⁴

Pasztorálpszichológiai szempontból kulcsfontosságú megfigyelés, hogy a hit megtartó ereje nem a katasztrófa idején „bekapcsolódó” erőforrás, hanem folyamatosan ápolts belső struktúra, amely a megterhelés idején válik láthatóvá és hatékonnyá. A hit segíti a változhatatlan elhordozását, és még az Istennel szembeni lázadást is kiállja: az Istennel ápolts kapcsolat a sorscsapások között is meg tud maradni létalapnak.³⁵ Ezt erősíti meg Ravasz Piroska saját összegzése is: „Egyébként hitünk rendíthetetlenül áll és semmi kárunk nem származhat lelkileg bizonyára abból, hogy földi értelemben mindent elveszítettünk.”³⁶ Minden év utolsó és újév első napján visszatérő gesztussal köszöni meg Istennek az elmúlt év kísérését, és kér áldást az új esztendőre, de nemcsak családjára, hanem a magyar nemzetre is: „...az elmúlt év minden eseményéért, akár szenvedés, akár öröm és áldás volt, nagy megindulással adok hálát áldott Uramnak.”³⁷

A naplóban több helyen felismerhetők a poszttraumás növekedés jegyei is. A fogalom azt a jelenséget írja le, amikor a súlyos megrázkódtatások feldolgozása nyomán nemcsak helyreáll a korábbi működés, hanem bizonyos területeken elmélyülés is történik: erősödik a kapcsolatok mélységének megélése, átrendeződnek az egzisztenciális prioritások, és elmélyül a spirituális dimenzió. Miután Ravasz Piroska feljegyzi az átélt veszteségeket, megjelenik a lényegtelen és a lényeges dolgok közötti különbség élesebb látása, a hála, a kapcsolatok felértékelődése és a hit egzisztenciális elmélyülése. Ezek mind-mind a poszttraumás növekedés klaszszikus jegyei.

Összefoglalva: Ravasz Piroska számára a hit nem a szenvedés magyarázataként vagy elhárításaként, hanem a szenvedésben megőrzött irány és értelem forrásaként működött. A pasztorálpszichológiai elemzés azt mutatja, hogy a vallásos megküzdés, a hit által formált reziliencia és a poszttraumás növekedés jegyei egyetlen koherens lelki folyamat különböző arcai. Ez a folyamat teszi érthetővé, hogyan maradhatott meg egy esperesfeleség lelki tartása a 20. század legsúlyosabb erdélyi évtizedeiben.

Következtetések

Korábbi tanulmányomban öt, egymást nem kizáró mintázat, a *rejtett stabilitás*, a *prófétikus hang*, a *kapcsolati közvetítő*, a *szolgáló jelenlét* és a *tanúságtevő tanítvány* alapján rajzoltam meg a 20. századi erdélyi lelkészfeleségek szerepét.³⁸ Farkas

³⁴ *Napló*, 58.

³⁵ Bakk-Miklósi Kinga – Hézser Gábor: *i. m.* 367.

³⁶ *Napló*, 161.

³⁷ Uo. 120.

³⁸ Gáspár Ildikó: *i. m.* 138–150.

Jenőné Ravasz Piroska naplója több, mint személyes kordokumentum, ugyanis ennek a tipológiának valóságos, 20. századi erdélyi megtestesítője. Alakjában, mint ahogyan e tipológia hangsúlyozza, hogy az egyes mintázatok egy személy életében párhuzamosan is megvalósulhatnak, egyidejűleg van jelen a „rejtett stabilizátor” (aki a háborús óvóhelyen imádkozva tartja össze a megrettent közösséget), a „prófétikus hang” megszólaltatója (aki nőszövetségi elnökként bátorít és irányt mutat), a „kapcsolati közvetítő” (aki a lelkész és a gyülekezet asszonyai között hidat épít), a „szolgáló jelenlét” (aki a nőszövetségi adományok, a szeretetvendégségek és az ünnepi csomagok gondos, kétkezi megszervezésével gyakorolja hitét) és a „tanúságtevő tanítvány” (aki a veszteségek közepette Krisztusra mutat).

Férjének esperesi tisztségéről való lemondása méltó lezárása volt egy olyan szolgálatnak, amelyet az utókor is elismeréssel illet. Berekméri Árpád Róbert egyháztörténész szerint Farkas Jenő egyénisége és elkötelezettsége jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a két világháború közötti nehéz időszakban a marosi egyházmegye magyar reformátussága megőrizte önazonosságát, hitét és nyelvét.³⁹ E szolgálat belső tartalmát talán maga Farkas Jenő fogalmazta meg a leghívebben, amikor visszatekintve ezt írta:

„Csak a Jó Isten tudja, hogy mennyit dolgoztam és aggódtam ezekért a drága iskolákért, a magyar nyelvnek és a kálvinista hitnek megannyi kis váráért. [...] De a szívem, a szeretetem velük volt, és ők ezt megérezték.”⁴⁰

Ravasz Piroska naplója azt tükrözi, hogy milyen volt egy ilyen szolgálat mellett feleségként, méltó társként állni. Közös útjukat ekként foglalta össze:

„Társam ezalatt a hosszú idő alatt arra igyekezett, hogy szívvel-leléssel szolgálja Isten ügyét és szolgálja azt a népet, amelyikhez Isten vezetőül, őrállóul rendelte. Én mellette igyekeztem állani mindenben: mikor a belmissziói munka Erdélyben megindult, s mikor a korábbi lapokon leírt Isteni indítást kaptam életem útján még nagyobb erővel igyekeztem Társam oldalán részt venni a lelkek mentési munkálataiban, nőszövetségi munkában [...] dolgoztunk Isten parancsára, drága Megváltónk vezetése mellett.”⁴¹

E sorok nem csupán férje iránti tiszteletét és szeretetét fejezik ki, hanem kettejük közös hivatástudatának megfogalmazását is, annak bizonyítékát, hogy Ravasz Piroska nem csupán kísérője, hanem a több évtizedes veszteségek és a megaláztatások folyamán is egyenrangú félként szolgált férje mellett.

³⁹ Berekméri Árpád Róbert: Farkas Jenő esperességének első ciklusa (1925–1935). In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 27. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2020, (348–358) 358.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Napló*, 170.

Tanulmányomban Farkas Jenőné Ravasz Piroska (1889–1976) erdélyi esperesfeleség kiadatlan, a marosvásárhelyi református egyházmegyei levéltárban őrzött naplóját nemcsak egodokumentumként, hanem pasztorálszichológiai forrásként is vizsgálom. Az 1944 decemberében elkezdett, ám visszaemlékezések során az 1907-ben történt házasságkötésig visszanyúló kézirat a 20. század egyik legmozgalmasabb fél évszázadát öleli fel: a trianoni sorsfordulót, a két világháború közötti gyülekezeti és nőszövetségi szolgálatot, a háborús menekülést, a vagyonelkobzást és a kommunista hatalomátvétel egyházüldöző éveit. A dolgozat egyháztörténeti kontextusba ágyazva mutatja be a lelkeszfeleség szerepének sokrétűségét, majd Judith Lewis Herman traumaelmélete, valamint Bakk-Miklósi Kinga és Hézszer Gábor krízisfogalma segítségével elemzi a naplóban megjelenő halmozott traumát, veszteséget és vallásos megküzdést. Kenneth Pargament vallásos megküzdés elméletére támaszkodva a tanulmány amellett érvel, hogy Ravasz Piroska esete a Judith Lewis Herman közösségi kapcsolatvesztésre vonatkozó tézisének ellenpéldájaként értelmezhető: a hitközösségbe ágyazottság nála nem gyengült, hanem éppen a reziliencia és a poszttraumás növekedés forrásává vált. Így a kézirat nemcsak kordokumentum, hanem egy hiteles, hosszan tartó imádáságos élet által formált lelki tartás bizonyossága is.

Felhasznált irodalom

Levéltári forrás

Farkas Jenőné Ravasz Piroska: *Napló. 1944–1963*. Kézirat. Az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltára, F18 (a Mester család hagyatéka).

Szakirodalom

Bakk-Miklósi Kinga – Hézszer Gábor: *Pasztorálszichológia. Rendszerszemléletű alapok és gyakorlati szempontok segítőknak*. Kálvin Kiadó – Exit Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár 2023.

Berekméri Árpád Róbert: Farkas Jenő esperességének első ciklusa (1925–1935). In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 27. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2020, 348–358.

Donders, Ch. Paul: *Reziliencia. Hogyan fejlesszük lelki ellenálló képességünket, és előzzük meg a kiegészít?* Ford. Gulyts Melinda. Harmat Kiadó, Budapest 2020.

Gáspár Ildikó: Elhívás és működésmintázat. Bibliai nőalakok tipológiai vizsgálata a lelkeszfeleség szerepének értelmezésében. In: *Református Szemle* 119. (2026/2), 138–150.

Herman, Judith Lewis: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Ford. Kuszing Gábor, Kulcsár Zsuzsanna. Tűz-hely Könyvek 1. Hátér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület, Budapest 2003.

Jakab Attila: *A protestáns Erdély. Az erdélyi magyar protestáns egyházak és vallási közösségek társadalmi szerepe*. Műhelytanulmány 11. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest 2005, 21.

- Kovács László (1870–1957). In: *Református Szemle* 50. (1957/10), 315.
- Makkai Sándor: Erdélyi református problémák. In: *Protestáns Szemle* 40 (1931/1), 357–374.
- Özv. Ravasz Jánosné szül. Gönczi Gizella... In: *Református Szemle* 28. (1935/18–19), 304.
- Pargament, Kenneth I. – Ensing, David S. – Falgout, Kathryn – Olsen, Hannah – Reilly, Barbara – Haitsma, Kimberly van – Warren, Richard: God Help Me: (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events. In: *American Journal of Community Psychology* 18 (1990/6), 793–824.
- Pargament, Kenneth I. – Kennell, Joseph – Hathaway, William – Greengard Nancy – Newman, Jon – Jones, Wendy: Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping. In: *Journal for the Scientific Study of Religion* 27 (1988/1), 90–104.
- Ravasz János (1842–1928). In: *Református Szemle* 22. (1928/34), (542–544) 542.
- Székely György: Horror anno 1950. In: *Erdélyi Napló*, Új sorozat (48), II. (1992/30), 6.
- Szokoloszy Ágnes: Hasznos fogalom lehet-e az „ego dokumentum” fogalma a pszichológia számára? In: *Kultúra és Közösség* VI. folyam, XV. évf. (2024/2), 48–51.
- Tófalvi Zoltán: A történelmi igazságtétel kezdete. In: *Erdélyi Napló*, Új sorozat (37.), II. évf. (1992/19), 6.
- Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*. A Magyarországtudományok Könyvtára VI. Magyarországtudományi Intézet, Budapest 1990.

* * *

Piroska Ravasz (Mrs. Jenő Farkas):

The Ministry of a Transylvanian Dean's Wife and the Testimony of Her Diary

This study examines the unpublished diary of Piroska Ravasz (1889–1976), wife of a Transylvanian Reformed dean Jenő Farkas, preserved in the archives of the Reformed Church Deanery of Târgu Mureș, treating it both as an egodocument and as a source for pastoral psychology. Begun in December 1944 but reaching back in retrospective entries to the couple's 1907 marriage, the manuscript spans one of the most turbulent half-centuries of the twentieth century: the aftermath of Trianon, interwar congregational and women's-association work, wartime flight, the confiscation of property, and the years of church persecution under communist rule. Situating the source within its ecclesiastical-historical context, the study traces the many dimensions of the minister's-wife role and then draws on Judith Herman's trauma theory and on Kinga Bakk-Miklósi and Gábor Hézszer's concept of crisis to analyze the cumulative trauma, loss, and religious coping recorded in the diary. Building on Kenneth Pargament's theory of religious coping, the study argues that Piroska Ravasz's case functions as a counterexample to Herman's thesis of community disconnection: for her, embeddedness in the faith community did not erode under prolonged trauma but instead became a wellspring of resilience and post-traumatic growth. The manuscript thus stands not only as a document of its era but as testimony to a spiritual steadfastness shaped by decades of sustained, prayerful life.

Keywords: egodocument, diary, Transylvanian Reformed church history, minister's-wife role, trauma and coping, resilience, post-traumatic growth.